

Betakarítás

Valamikor a hatvanas években indult el az argó, magyarul a jassznyelv nagy hulláma. Ez a nagy hullám elvonult, helyébe apró hullámok, fodrozódások tolultak. Hogy ez így van, hosszú ideje sejttem, az első figyelmeztetést egyik barátomnál kaptam.

Mikor búcsúztam, szólt, ne menjek még, nemsokára megjönnek az unokái. Nem kellett sokáig várnom, csakhamar betoppantak, fölhevülten, vidáman. Vendégségből tértek meg. Minthogy az argó régóta érdekel, kíváncsi voltam, hogyan hívják a hat-nyolc éves gyerekek a társas összejöveleteket. Házi bulinak, bulinak, hábénak?

Kiderült, hogy *babaszúr*-nak, csakúgy mint az én gyerekkoromban. Egy adat nem adat. Sorba látogattam hát nagyszülői rangra emelkedett ismerőseimet, s az unokákat keresztkérdések közé szorítottam. Budapest különféle kerületeiben és vidéken egyformán *babaszúr*-nak nevezik azt, amit nemrég *hábé*-nak neveztek.

Erdekes volna kinyomozni, miért tértek vissza a gyerekek a nagyszülők szóhasználatához. Nyilván e jelenségnek megvannak a társadalmi okai.

Az okok kutatása helyett inkább azon elmélkedem, mi maradt meg a hatvanas évek dúsan áradó nyelvi leleményeiből. Mivel kiváló tudósaink Benkő Loránd és Lőrincze Lajos — megállapították, hogy nyelvünket a szakmai zsargonok részéről fenyegeti veszedelem, ami egyben arra is figyelmeztet, hogy nem a szleng az ellenség, gondolom nem haszontalan számba venni a nagy hullám hagyatékának értékes elemeit.

Mi dönti el, hogy egy szó jó-e, hasznos-e vagy sem. Sokkal több szempontot kell figyelembe vennünk, mint amennyit nyelvészeink túlnyomó része szükségesnek tart. Általában minden olyan szó joggal gazdagítja szókincsünket, amely az emberek közötti érintkezést, a közlést, a beszélgetést elősegíti, megkönnyíti, színesebbé, kellemesebbé teszi. Lehet a szó bármilyen csúnya, ha funkciója van, hadd hivatkozzam két, köznyelvi szóra, egyik ocsmányabb, mint a másik, de mind a kettő hasznos: — *létesítmény*, *rendezvény*.

Tehát minden olyan szó nyereség, amelynek funkciója van, nyereség az olyan szó is, amely ugyanazt a funkciót eredményesebben végzi el, mint egy másik, rövidebb, kevesebb benne az *e* és az *é*, ez a két magánhangzó, amelynek vészes terjedése monotóniába készül fullasztani egész nyelvünket. (Lásd az előző mondatot!) Másfelől a gyakorlati használhatóságot sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A *tégla* 'beépített ember' értelemben kitűnő leleménynek látszik. De csak látszik, ugyanis bajosan illeszkedik be a mindennapi beszédbe, amint az a következőkből bizonyára kiviláglik: „a kapu előtt ott állt a *tégla*”. Vagy: „Vigyázz a *tégláral*!”; „A *tégla* végre megtört”; „A *tégla* lebukott”. Azaz e szóval csak gondos exponálás után élhetünk.

Nagyjából ezeknek az elveknek az alapján válogattam ki azokat a többnyire jassznyelvi szavakat, amelyeket hasznosnak tartok. Hogy melyiket miért, azt az egyes szavakhoz fűzött magyarázatokban igyekszem megokolni. Eleve bocsánatot kérek az érdekeltektől, hogy e sommázásban néha olyasmit állapítok meg, amit mások már előttem megállapítottak. Nem egy fölfedezésemet mások is fölfedeztek.

Kezdjük a *kapcsol* különféle jelentéseivel. Ezek úgyszólván egész mai életünket behálózzák. A telefonközpont *kapcsolja* a számot; aki félszóból, célzából ért, fölismeri az adott helyzetet, az *kapcsol*; aki kívül állott valamely mozgalmon, az *bekapcsolódik* abba; ha viszont vidékre utazik s ott remete módra vérvonul, azért teszi, hogy *kikapcsolódjék* a modern élet lármás zürzavarából. A politikus *összekapcsolja* a békeharcot a kukoricatermesztéssel, a kifejezés ugyan az ötvenes évekre utal, de más formában ma is használatos. S mienk a *kapcsolat*, mely embert emberhez, államot államhoz köt. *Rákapcsol* az, aki a munkáját gyorsan el akarja végezni.

Jó a szerelése, ez a rövid mondat fölöslegessé teszi a hosszadalmas méltatásokat, mint például „mindig célszerűen öltözik”, „mindig elegáns”, „jó ízléssel, válogatja össze a ruháit”; egyben azt az állítást is helyettesíti, hogy a halász, a marós, a hegymászó a tevékenységének megfelelő módon válogatta össze ruházatát és eszközeit. A szerelés az utcai öltözéktől kezdve a munkaruhán át az ünnepi öltözékig mindent magába ölel, a cipőtől a svájci sapkáig, beleértve a siléctet, a horgászkesztséget stb., vagyis az „egészet” jelenti s nem külön a nadrágot, a kalapot, a botot.

Különleges figyelmet érdemel, mert különleges produktum a *dilíma*. Nem hiszem, hogy a *dilemma* hibás ejtéséből származna, sokkal valószínűbb, hogy a *dilemma* és a *probléma* párhuzamának gyümölcseként jött világra, és olyan problémára utal, amely megtévelyíti a áldozatát, vagyis amitől *bedilízik*. A *dilíma* tehát 'örjítő, tévelyítő probléma', tömören fejezi ki a súlyos bajba, a megoldhatatlan konfliktusba keveredett ember lelkiállapotát. Ha azt hiszik, hogy valaki erre fölfigyelt — nyelvész vagy szaktudós —, tévednek.

Mennyivel egyszerűbb s zeneileg színesebb *kellemetlen* helyett *ciki-t* mondani. Kellemetlen helyzet annyi mint *ciki szitu*. Ha az amerikaiaknak az *influenza* lehet *flu*, miért ne lehetne nekünk a szituáció *szitu*? A nyelvfejlődés iránya kétségtől ez.

Pastir en trombe — mondja a francia, ha a kocsí hirtelen gyorsasággal indul el -- argóban *a kocsi eltépett*. Ez a jelentés nem zavarja a *tép* ige hagyományos tartalmi körét, abból indul ki: — a kocsi eltépte, elszakította magát az úttesttől, az aszfalttól, a flasztertől, a földtől.

Drótot kap az, akit valami felől tájékoztatnak. Eredetileg minden biztonnal telefonon figyelmeztették, a későbbiek folyamán a telefon kiesett a játékból, maradt az értesítés ténye.

Drótot pedig azért kap az érdekel, hogy *el ne tájolja magát*, ne hajtsa végre, amit elhatározott, egyszóval maradjon nyugton, míg újabb drótot nem kap, hogy *szabad a pálya*.

Ha nem veszi figyelembe a drótot, megeshet, hogy nagy bajba keveredik, valóságos dilímába, s mivel kivágni nem bírja magát: *becsavarodik*, *bepörög*. Aki nem érti meg azonnal, ezt az elmekórtan területére kalauzoló kifejezést, vizsgálja meg Van Gogh Délfranciaországban festett képeit, rajtuk a bepörgött napot, a bepörgött napraforgókat, a bepörgött eget, a bepörgött fákat.

Marhára csípem a Szilvit — hallottam egy fiútól. Azt akarta vele mondani, hogy nagyon tetszik neki Szilvi. Ez a kifejezés mintegy esszenciája annak a sokkal bonyolultabbnak, hogy „ez a lány olyan gusztusos, hogy az embernek kedve volna belecsípni”.

A mezőgazdaságból az argóba átszarmazott *begyűjtés* a razziák során eszközlött tömeges rendőri őrizetbe vételre utal — igen festőien. A *terepszín* a katonai nyelv terméke; a katona azért húz magára terepszínű egyenruhát, hogy az ellenséges földérintés elől rejtve maradjon, az a tanuló viszont, aki egyetlen szót sem ért a tanár magyarázatából, de úgy tesz, mintha mindent értene, *terepszínt ölt*, csakúgy mint az álszakértők a műszaki értekezleteken, mint a nyilatkozók, akik nem tudnak nyilatkozni arról, amiről nyilatkozni óhajtanának. És így tovább.

A *húzás* a lépés átvitt jelentéskörben: *jó húzás volt jó lépés helyett* — azért ajánlatos, mert oldja a sok *e* következtében állandóan kísértő monotonitást.

Lévén az argó elsősorban a fiatalok nyelve, nem meglepő, hogy bizonyos műveletek, csakúgy mint a nevezett műveletekben szereplő testrészek sokszorosán meghihlették a szóalkotókat. A *kéjléc*, *kéjlöcs*, *hancurléc*, *hancurlöcs* szerencsés szavak, alkalmasak a penis szalonképes megnevezésére, mégpedig tudományoskodó mellézköngék nélkül, ami nem mondható el a *hímtag*-ról és a *hímvessző*-ről. A női nemiszervre nem sikerült ilyen meghitt, bizalmas, egyben humoros megjelölést találni. Azt a nőt, aki az ágyban az átlagnál tehetségesebben viselkedik, *lepedákrobotának* nevezik.

Ahhoz, hogy az effajta akrobáciához eljusson a krapek (nem húzom alá, múló szó), a nőt meg kell *etetni*, be kell *fűzni*, hogy *vegye be a kezét*. Ez persze csak a *dörzsölt*, a *firkás* hapsiknak sikerülhet; aki nem ilyen, az könnyen *pléhre csúszhat*, attól el is *szípkázhatják* a csajt, ami végleg *beteszi a kiskaput*. Holott kiskapu nélkül nálunk semmi nem megy.

A *jatt* kezét jelent, de ha megkérdik valakitől, hogy mennyi a fizetése, s azt feleli, háromezer és a *jatt* — akkor a borraivalóra, a csúsztató pénzre céloz. Nélkülözhetetlen szó, mivel fogalmi köre magába öleli a túlórákért, a fuszásért kapott pénzen kívül, minden fizetésen kívül húzott félig-meddig illegális jövedelmet — a borraivalót, a hálapénzt, a vesztegetést.

Többször hangoztattam már, de nem győzőm eléggé hangoztatni, milyen gyakorlatias szó a *cucc*, amit tulajdonosa a *cuccos* táskában hord. Eredetileg a cók mókot, a személyes holmit értették rajta, jelentése azonban lassankint kibővült, a cucc a személyes holmik együttese, a hátizsák, a bőrönd, a táska, függetlenül a tartalmától. Ha egy orvosra szólnak rá, hogy hozza a cuccot, akkor az orvosi táskát reklamálják, a kasszafúró cucca a mackósfölszerelés, a földmérőké, a vízszelőké, a gázosoké stb. — a mesterségük folytatásához szükséges szerszámok. De cucc az is, amit valakitől a buszon, a földalattin, a vonaton elloptak. Írónál az írógép, a papír s a jegyzetek. Ennyi előny mellett az sem megvetendő, hogy egytagú szó, ezekben pedig nem bővelkedünk, műfordítóink igazolhatják.

A rendszeres ivó, mondjuk napi két *literre van hitelesítve*, akinek valami baj van a megjelenésével, azt *túlexponálták*, s aki váratlanul abnormis tüneteket mutat, az *megbuggyant*. Megeshet, hogy egy megbuggyant sofőr behajt egy kirakatba, mire a kiszolgálók rémületükben *kiborulnak*, azaz elveszítik a lelki egyensúlyukat.

Gazdag szócsaládot nemzett a *fal* 'ál, talmi, ürügy' értelemben. *Falból dolgozik*, aki valójában lopja a napot; munkája *falmunka*. A *falazó* véletlenül

sem kőműves, hanem eredetileg a betörő cinkosa, aki odakünt vigyáz, amíg barátja kifosztja valakinek a lakását. A falazó hivatása a diverzió, vagyis a figyelem elterelése is lehet. Ha működése eredménytelen, azaz nem sikerül *falhoz állítani*, más szóval *átrázni*, *átdobni*, *átejteni* az arra vetődő rendőrt vagy civilt, ha nem tudnak idejében mindketten *huzatot venni*, *lelécelni*, *elhúzni a csíkot*, egyik is, másik is *kap egy-egy mázstát*, vagyis egy-egy évi börtönre ítéli őket a bíróság.

Mind a *félvezető*, mind az *újítás* a műszaki nyelvből származik. Az argóban jelentésük bírálatot tartalmaz; *félvezető* az a gyárigazgató például, aki nem sokat ért a vezetéshez. Ha valaki azt a hírt közli, hogy *újított* egy írógépet, lopást akar mondani, mint ahogy számos újítás lopás.

Ha a kérdés így hangzik:

— Ezt a bumburnyákot ki újította nekünk? — bizonyos, hogy félvezetőt varrtak az intézmény nyakába.

Ha így:

— Azt tudod, hogy *egy kilóval lógsz nekem?*

Akkor a kérdező a kölcsön adott százast kéri vissza, amivel a másik *sáros* neki. Ha nem kapja meg, valószínűleg kitör a *balhé*, mert aki a pénztét hiába követeli, joggal *balhézik*, sőt *bunyó* vagy *hirig* lehet az ügyből, amire vagy az egyik vagy a másik *ráfázik*.

Kitűnő szó a *beugró*, mert könnyedebben, egyszerűbben hangzik, mint a *beléptidő*. Ugyancsak kitűnő, tömör szó a *kioszt*, Jancsi *kiosztott* Ottónak, azaz Ottó megkapta a magáét, megkapta, ami járt neki. A *markecolás* műveletét e szó ismerete nélkül csak körülírással fejezhetni ki, a *markecolás* szakmája ugyanis a részek kifosztása. Mint ahogyan a *markecolónak*, a *topis*-nak sincs egyenértékű szinonimája, a *topis* fogalmában az elhanyagoltság összeolvad a kopottsággal, rosszul öltözöttséggel.

Különös szó az *ég* ige:

— Tanulj meg *égni* a fejek előtt!

Vagyis szégyenkezés, szemrebbenés nélkül viseld el, ha lelepleznek, hogy blicceltél a villamoson, zsebre vágta valakit az önkiszolgálóban. A sugalmazott magatartást sokféleképpen lehet minősíteni, arcátlanságnak éppúgy, mint bátor helytállásnak. Ésete válogatja.

Kettő kivételével egyetlen eleve elmúlásra ítélt szót sem vettem be a szövegbe. Lehet, hogy a kettő — a *krapek* meg a *hapsi* — gyökeret ver, a *bigével*, a *csajjal*, a *bulával* és még sok más fölösleges argó kifejezéssel együtt, lehet hogy nem. Ha igen, úgy jó, ha nem, amúgyis jó.

Noha manapság kisebb-nagyobb mértékben mindenki él argó szavakkal, a fiatalok nyelvét érthetetlen és indokolatlan ellenszenv övezi, nemcsak a természetes ellenség, a zagyva hivatalos és ugyancsak zagyva szakmai zsargon „művelőinek” részéről, hanem társadalomszerte. Talán azért, mert hiányoznak belőle a megszokott magyartalanságok. Bármi az ellenszenv oka, nem szabad elfelejtenünk, hogy az argó spontán nyelvi áramlat. következképp akkor sem némul el, ha bele akarják fojtani a szuszt. A spontán termés szinte kivétel nélkül többet ér a mesterségesen, lombikban gyártott, pályázatokon kieszelt szavaknál, amelyekből többnyire maga az élet hiányzik.

Az argó legalább ennyivel, valójában ennél sokkal többel járult hozzá szókincsünk gyarapításához.

Mennyivel járult hozzá a nyelvművelés? Grétsy Lászlót idézem, az Élet és Tudomány egyik rovatának, a „Nyelv és élet”-nek a szerkesztőjét.

A lapban megjelent cikkeket „Anyanyelvi kaleidoszkóp” címmel megjelentette, s az előszóban ekként nyilatkozik az eredményekről: „... a nyelvművelő, azonkívül, hogy hasznos ismereteket terjeszt, anyanyelvünk szeretetére, megbecsülésére neveli olvasóit, hallgatóit, nemegyszer eredményesen tud szembeszállni a hibás nyelvhasználattal is. Ha pusztán arra gondolnak olvasóink, hogy a ma már közkeletűnek számító *tizenéves* szót a rovat egyik cikkírója ajánlotta az addig egyeduralkodó, divatos *teen-ager* helyett, máris igazat adhatnak nekem” (i. m. 8–9).

Kolozsvári Grandpierre Emil